

НОВИЙ ПОГЛЯД НА БОГОСЛОВ'Я ПАВЛА

В ДОСЛІДЖЕННІ Н. Т. РАЙТА «АПОСТОЛ ПАВЛО І ВІРНІСТЬ БОГА. ТОМ ІІ»

Рецензія на книгу:

Н.Т. Райт. Апостол Павел и верность Бога. Том II. —
Черкассы: Коллоквиум, 2018. — 789 с.; ISBN 978-966-8957-66-6

Одна із головних тез трилогії Н.Т. Райта «Апостол Павло і вірність Бога», яка присвячена осмисленню епістолярних текстів Павла, — світогляд і богослов'я неподільні. Перший том присвячено питанню формування світогляду апостола^[1]. Другий — богослов'ю і впливу на нього світогляду^[2]. Третій том вийшов восени 2019 р. і чекає подальшої рефлексії^[3]. Сама трилогія є частиною проекту «Джерела християнства і питання Бога». Варто зазначити, що Н.Т. Райт є представником Нового погляду, що містить юдейську перспективу читання текстів апостола Павла й усвідомлення богослов'я Павла крізь призму юдейського світогляду. Всю трилогію присвячено «королю серед екзегетів» Річарду Хейзу, що також належить до крила павліністів Нового погляду.

Другий том починається з тези, що тексти Павла послідовні і мають внутрішню цілісність. Останнє для Райта є основним аргументом оригінальності текстів апостола. Дослідники й комен-

татори, на його думку, часто ігнорують і не беруть до уваги послідовність міркувань апостола в його епістолярних текстах, роблячи їх збірниками афоризмів і висловів, які тільки інколи узгоджуються одне з одним. Райт пише: «Я ж, навпаки вважаю аксіомою, що Павло пропонував своїм читачам послідовні роздуми, а не шматки й уривки, не розрізненні топоси, випадково зібрані разом...»^[4]. Для Райта дослідження богослов'я Павла — це усвідомлення послідовності міркувань апостола в листах та їхніх окремих частинах, з акцентом на їхньому взаємозв'язку у більшому богословському наративі. Послідовність міркувань Павла спонукає його читачів до послідовності їхнього життя у вірі і належності до більшої історії, належності до Народу Божого.

Автор вказує основні напрямки, якими поведе читача по богословському наративі павліністики. Перший напрямок — це осмислення головних тем, що сформувалися під впливом

^[1] Н.Т. Райт, *Апостол Павел и верность Бога*, вип. I, Четвертая часть труда «История христианства и вопрос о Боге» (Черкассы: Коллоквиум, 2015).

^[2] Н.Т. Райт, *Апостол Павел и верность Бога*, вип. II, Четвертая часть труда «Ис-

токи христианства и вопрос о Боге» (Черкассы: Коллоквиум, 2018).

^[3] Н.Т. Райт, *Апостол Павел и верность Бога*, вип. III (Черкассы: Коллоквиум, 2019).

^[4] Райт, *Апостол Павел и верность Бога*, 2018, II:4.

юдейського, зокрема фарисейського, світогляду. Другий — переосмислення основних богословських тем Павла крізь призму христології (вчення про Ісуса Христа) і пневматології (вчення про Духа Святого), не виходячи за межі юдейського світогляду. Третій напрямок використовує таку методологію: осмислення мотивів написання Павлом листів, герменевтична полеміка з іншими традиціями сучасників Павла і пошук відлуння в текстах апостола греко-римської філософії та релігійних уявлень.

Перша частина другого тому присвячена Єдності Бога

Віра в Єдиного Бога яскраво виражена в текстах міжзавітного періоду, де вона народжується в стражданнях і надії, що Творець, Який все контролює, визволить Свій народ і побудує Своє Царство. Віра в Єдиного Бога нерозривна з очікуваннями Царства Божого, де молитва «Слухай Ізраїль» є проголошенням віри, яка загартувалася крізь всю історію страждань і надії Ізраїля. У становищі боротьби та страждань знаходилися і спільноти, яким були адресовані тексти Павла. Для спільнот, заснованих Павлом, було важливо знати, яким є Бог, на Котрого вони покладаються. Це бажання було викликане не філософським інтересом, а реальністю страждань за віру в Бога.

^[5] Л. Хуртадо вважав, що саме відчуття особистої присутності Ісуса у спільноті віруючих було тотожне відчуттю присутності Ягве серед Свого народу, що було причиною поклоніння Ісусу як Богу, при чому це не було зрадою Бога Ізраїля. Читаючи старозавітні писання, перші християни відкривали Ісуса в текстах, де йшлося про Ягве. Це стало причиною вираження перебування Ісуса серед Свого народу іншими словами, що згодом було

Основна думка книги полягає в тому, що Павло поступово і ґрунтовно переробив монотеїзм Другого Храму, включивши в нього віру в Ісуса Христа і Духа Святого. Важливим моментом є те, як Павло дійшов твердження, що Ісус є Богом. Останнє є важливим у контексті дискусії, чи проголосило раннє християнство божественність Ісуса з самого початку чи через декілька поколінь у пізніший період історії ранньої церкви.

На думку Райта, представлення Ісуса Богом не суперечить юдейському розумінню монотеїзму, а лише вказує на довгоочікуване повернення Ягве, яке здійснилося згідно пророцтв у Ісусі. На думку Райта, саме ідея повернення Ягве, коли Він покинув Храм за часів Вавилонського полону, поряд із поглядами Ларрі Хуртадо^[5] і Річарда Бокема^[6], пояснює віру перших послідовників, що Ісус є Богом, адже Ісус робив і робить те, що може тільки Ягве. Це підтверджує повернення Ягве в Ісусі, Якому, відповідно, потрібно поклонятися й належно звертатися в молитвах.

Віра перших послідовників, що Ісус є Богом, крім ідеї повернення Ягве, також пов'язана з вірою в Месіанство Ісуса. Вихідна точка Месіанства Ісуса — воскресіння, що стало небувалим прецедентом. Воскресіння Ісуса — доказ істинності Його слів, а сам Ісус був страчений, як той, Хто претенду-

назовано богослов'ям Трійці й втіленням. Хуртадо показав, що опис стосунків спільнот Павла тотожний старозавітним описам стосунків Ягве з Ізраїлем (51-52).

^[6] Р. Бокем вказує на велику кількість старозавітних тем у текстах Нового Завіту, зокрема теми унікальності особистості Бога, до якої належить і Ісус. Включення Ісуса в унікальну особистість Бога стало в центрі віри ранньої церкви ще задовго до написання перших новозавітних текстів (52-54).

вав на роль Месії. Для Павла Месія — це Син Божий, що не применшує Ісуса, а навпаки показує єдність із Богом і є виконанням пророцтва в контексті належності до роду Давида. Ісус є Сином завдяки Отцю, і в текстах Павла вони згадуються паралельно зі словами Бог і Господь, що вказує на Месію не тільки як на Сина Божого, але й як на Господа. У Септуагінті саме слово Господь є еквівалентним тетраграматону YHWH (Ягве). Один із найяскравіших доказів концепції, що Ісус є Господь, — тексти Рим. 10:12-13^[7] та Филип. 2:10-11^[8]. Для Павла Ісус не тільки Син Божий і Господь, але й Бог. Райт розуміє всю дискусію стосовно божественності Ісуса серед біблеїстів, але водночас дотримується позиції, що Павло не просто сприймав за замовчуванням, але й називав Ісуса Богом (Рим. 9:5)^[9].

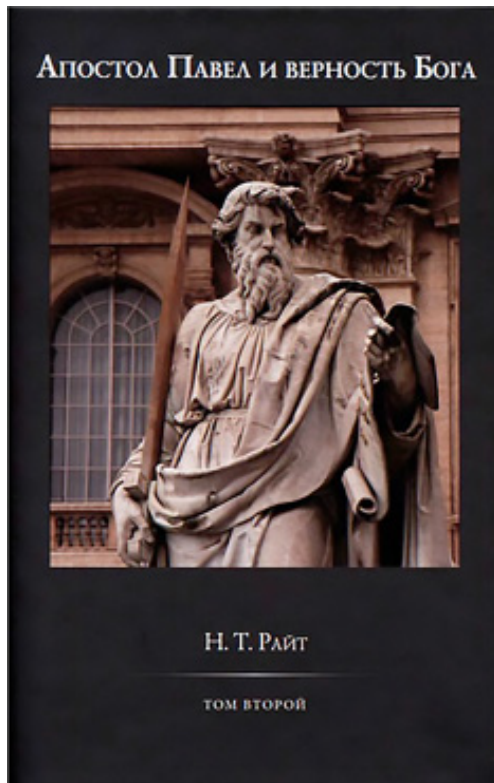
Підсумовуючи роздуми про «високу христологію», Райт доходить висновку, що її створив не Павло, як припустила велика кількість павліністів у ХХ ст., а розвинула рання церква приблизно в перші двадцять років після воскресіння і вознесення Ісуса.

Сприйняття і проголошення Павлом і ранньою церквою, що Ісус — це втілення Ягве, неймовірний прецедент, але Павло не зупиняється лише на христології. У своїх текстах він осмислює значення Святого Духа, чому

^[7] Рим. 10:12-13. Бо нема різниці поміж юдеєм та гелленом, бо той же Господь є Господом усіх, багатий для всіх, хто кличе Його. Бо кожен, хто покличе Господне Ім'я, буде спасений.

^[8] Филип. 2:10-11. Щоб перед Ісусовим Ім'ям вклонялося кожне коліно небесних, і земних, і підземних, і щоб кожен язик визнавав: Ісус Христос то Господь, на славу Бога Отця!

^[9] Деякі дослідники ставлять під сумнів те, що Павло, будучи ревним юдеєм, міг

Райт присвятив наступний підрозділ першої частини книги.

Важливим питанням для ранньої церкви, зокрема і для Павла, на думку Райта, було питання божественності Святого Духа. Те, що Ісус — Господь і Бог, не викликало сумніву. Пневматологія як вчення про Духа Святого вважається досягненням кападокійських отців церкви. Але Райт намагається показати, що вчення про Духа як Тре-

назвати когось Богом, окрім Ягве. Але з іншої боку, чимало уривків указує на те, що Павло називає Ісуса Господом (1 Кор. 8:6, 15:28; Филип. 2:11 й інші), і це він робить, знаючи, що саме так у Старому Завіті називали Бога Ізраїля. Більше того, існує чимало уривків, де Павло називає Ісуса Богом, наприклад у Рим. 9:5 чи Тит. 2:13, хоч останній текст, на відміну від першого, часто вважають не Павловим.

тьї Особи Божества було подано в новозавітних текстах, зокрема і в текстах Павла, а отці тільки пояснили для християн своєї епохи це зрозумілою мовою елліністичної філософії.

Для ранньої церкви Дух Святий, на думку Райта, був світоглядною призмою, крізь яку вона дивилася на себе, спільноту й довколишній світ. Для Павла і його учнів Дух Святий не був вченням, над яким можна роздумувати, а подихом життя, який давав можливість міркувати про все інше, а точніше, пише Райт, давав можливість славити Бога, молитися, працювати і любити^[10]. Такий погляд, на думку автора книги, пояснює, не велику кількість пневматологічних уривків, на відміну від христологічних текстів. Вони є, але Павло сприймав пневматологію здебільшого як те, що саме собою зрозуміле.

Павло часто описує церкву й окремих послідовників Христа як тих, у котрих завдяки Духу перебуває живий Бог, що було очікуваним у старозавітних пророцтвах (1 Кор. 3:16-17, 6:18-20). Павло говорить про Дух як про божественність, про Дух самого Бога і водночас, пише Райт, про Дух Ісуса і Месії^[11]. Найяскравішим тринітарним уривком у текстах Павла є закінчення Другого листа до коринтян, де Павло гармонійно осмислює Єдність Бога в Трьох Особах^[12]. Отже, повернення Ягве в Ісусі, месіанство Ісуса і перебування Його Духом Святим у серцях і спільноті віруючих є триединим мотивом, що вказує на віру ранньої цер-

кви в Триединство Бога. Для Павла молитва «Слухай» набула іншого вигляду^[13], що й стало серцем і сенсом монотеїзму Павла.

Друга частина другого тому присвячена Народу Божому

Ця частина є серцевиною другого тому, а її ключовим словом є «обраність», а точніше «богообраність». Богообраність у Райта не розуміється в контексті дискусій XVI–XVII ст., пов'язаних із Кальвіном і Вестмінстерським визнанням, а, найпевніше, з богообранням Авраама для певної мети. Райт намагається підпорядкувати сотеріологію еклезіології, показуючи ширшу картину. Також, у зв'язку з поставленою метою, переосмислює еклезіологію Павла крізь призму його ж христології та пневматології. А сотеріологію Павла він ділить на сім складових: виправдання, антропологія, буття в Христі, історія спасіння, апокаліптика, преображення і підсумок усіх попередніх — завіт. Райт наголошує на тому, що всі складові пов'язані між собою і вступають у текстах Павла в діалог одна з одною.

На думку Райта, для Павла основна і найважливіша причина, з якої Бог покликав Авраама, — бажання виправити гріх Адама і його наслідки. А через Месію і Духа Бог виконав обітницю Аврааму^[14]. У цьому дискурсі Райт приділяє достатню увагу різним теоріям богослов'я заміщення, дотримуючись позиції юдейського богослов'я заміщення із характерною для нього

^[10] Райт, *Апостол Павел и верность Бога*, 2018, II:124.

^[11] Райт, II:133.

^[12] 2 Кор. 13:13. Благодать Господа нашего Ісуса Христа, і любов Бога й Отця, і причастя Святого Духа нехай буде зо всіма вами! Амін.

^[13] 1 Кор. 8:6. Та для нас один Бог Отець, що з Нього походить усе, ми ж для Нього, і один Господь Ісус Христос, що все сталося Ним, і ми Ним.

^[14] Райт, *Апостол Павел и верность Бога*, 2018, II:211.

ідеєю виконання пророцтв. Вірність Бога Своєму народові виявилася в тому, що в Ісусі і через Ісуса здійснюється мета, для якої був покликаний Ізраїль. На думку Райта, Ісус – та плочина, де зустрічається Бог Авраама і народ Авраама^[15]. Спасіння тепер не прерогатива і привілей одного народу, а можливість для всіх народів, адже спасіння – в Ісусі, а всі спасенні – Храм Бога Живого.

Третя частина другого тому присвячена есхатології

яка пов'язана з долею Ізраїля. Надія Павла тотожна з надією юдеїв Другого Храму, що мали не просто надію на інший світ, це надія для цього світу^[16]. Міркуючи про есхатологію, автор піднімає актуальну тему – повернення Ягве на Сіон. Повернення Бога – ідея, аналог якої відсутній у греко-римській релігії та міфології. Есхатологія Ізраїля виросла із серцевини віри в Єдиного Бога і богообраності. Для Павла День Ягве – це День Ісуса Христа.

Райт відповідає на три запитання: На що саме надіявся Павло? Які були джерела цієї надії та як Павло їх змінив чи відступив від них? Чи змінювалася есхатологія Павла протягом написання епістолярних текстів? Деякі елементи надії Павла перекладені новою мовою в світлі переосмислення монотеїзму і богообраності. Павло переважно погоджується з есхатологією Другого Храму, що, на думку Райта, не зовсім відповідає слову «апокаліптика». В основі есхатології Павла лежать старозавітні тексти

й література міжзавітного періоду, що виражено елліністичною термінологією. Райт не обстоює прямолінійний розвиток есхатології Павла. У різних текстах вона займала різне місце, що можна сказати й про єдинобожжя та богообраність^[17].

Існує два есхатологічні питання, які Павло розкриває по-новому: чому послідовники Месії ще грішать; і чому Ізраїль не прийняв послання апостола. Важливо сказати, що подібні питання піднімала література Другого храму, але Павло описує це в іншому есхатологічному контексті. Есхатологічна етика – розвиток послідовниками Христа особистого характеру, будування істинної людини, що є рутинним процесом^[18]. Що стосується есхатології Ізраїля, сенс у тому, щоб спасти язичників і юдеїв лише з милості. А про долю Ізраїля Райт пише: «Наш час – це час, коли після довгих років, протягом яких Ізраїль був покликаний світити світу, язичникам належить спасти сам Ізраїль»^[19].

Основною темою для богослов'я Павла, на думку Райта, є Євангелія^[20], а богослов'я – це переосмислення основних категорій і структур юдаїзму Другого Храму в світлі Месії і Духа^[21]. Павло вірить, що обітниця, дана Аврааму, виконалась у Месії, а втілюється в життя церкви завдяки Святому Духу. Виправдання – це осередя роботи Духа^[22]. Осмислюючи історію і богослов'я виправдання в Павла, Райт пропонує свою наративну лінію: Бог-Творець хоче остаточно виправити

стать теми, кем мы призваны быть (Москва: Эксмо, 2011).

^[19] Райт, *Апостол Павел и верность Бога*, 2018, II:524.

^[20] Райт, II:44.

^[21] Райт, II:210.

^[22] Райт, II:366.

^[15] Райт, II:250.

^[16] Райт, II:518.

^[17] Райт, II:522–23.

^[18] Питання етики, як досягнення істинної людяності представлено в дослідженні Н.Т. Райт, *Бог есть. Что дальше? Как*

становище створеного світу; щоб виконалось попереднє, потрібно змінити людство; шлях, яким Бог іде до мети – завіт; Бог засудив людство; життя Месії стало відкриттям Божої праведності; виправдання – оголошення Богом невинними членів завіту, що чують Євангелію про Месію Ісуса, вірять Йому і коряться^[23]. На думку Райта, богослов'я Павла наповнене есхатологією, яка завдяки діянням Духа, завершуючи роботу Ісуса, свідкує, що вже почалося оновлення^[24].

Позитивним є те, що Т. Райт оперує не тільки науковими гіпотезами вчених-павліністів, але безпосередньо першоджерелами: старозавітними текстами, текстами міжзавітного періоду й епістолярними творами Павла. Райт деталізовано розкриває Триєдинство Бога в текстах апостола Павла, що є цінним у контексті відродження інтересу до тринітарного богослов'я. Важливим є те, що автор постійно вказує на взаємозв'язок із першим томом дослідження, наголошуючи на причинно-наслідковій наративній лінії. Райт не тільки осмислює Єдність Бога, але намагається осмислити й інші не менш значущі теми (церква, Царство Боже, проблема зла й інші) крізь призму Єдності Бога.

Читач східноєвропейської традиції може бути здивований тим, що Райт визнає авторство Павла лише за сімома листами. Однак така позиція – передусім данина сучасним науковим

тенденціям павліністики, а науковці та студенти богословських навчальних закладів, яким найперше признається книга, знайомі з дискусіями стосовно авторства листів Павла. Варто зазначити, що в інших дослідженнях Райт допускає, що Павло є автором тринадцяти текстів, до того ж питання авторства не впливає на богонатхненність і безпомилковість біблійного тексту.

Незвичним для деяких читачів може бути стиль автора. Н.Т. Райт часто деталізує, повторює одні й ті самі думки. Багато ідей будуть знайомі для тих, хто читав інші його праці. Існує стереотип, що читати Райта важко саме через його широкість думки й відсутність конструктивного викладу змісту. Але це можна виправдати захопленням Райта юдейською літературою, яка є образною, аналогічною і метафоричною, а також тим, що сам стиль є наративним, що й робить читання Райта справою гурманів.

Також, варто зазначити, що перед читанням другого тому, варто ознайомитися зі змістом першого, або хоча б із рецензіями^[25], що покращить розуміння цієї частини дослідження. Книгу рекомендовано передусім дослідникам і викладачам новозавітної теології, павліністам і студентам богословських навчальних закладів, пасторам, проповідникам і лідерам груп із вивчення Біблії.

Праця Н.Т. Райта є новаторським і фундаментальним дослідженням богослов'я Павла, яка посіла авторитетне місце в сфері сучасної павліністики і варта глибокої рефлексії в українській богословській думці.

Віталій Станкевич,
 кандидат філософських наук,
 Одеська богословська семінарія,
 Одеса, Україна.

^[23] Райт, II:383–403.

^[24] Райт, II:522.

^[25] Див. «Райт - Апостол Павел и верность Бога», *Эсхатос*, 28 Серпня 2015, <http://esxatos.com/files/wright-pavel-vernost-boga>; Віталій Станкевич, «Рецензія на книгу Н.Т. Райта 'Апостол Павел и верность Бога. Том 1'», *Богомыслие*, вип. 20 (2017): 211–14.